

## Šeimoje netektį patyrusių pradinių klasių mokinių vertybių internalizacijos raiška

**Tomas Butvilas**

Edukologijos doktorantas  
Šiaulių universiteto  
Edukacinių tyrimų centras  
P. Višinskio g. 25. Šiauliai

*Straipsnyje aptariamas socializacijos ir vertybių internalizacijos ryšio problemiškas. Nurodoma, kad socializacijos tyrimuose nepakankamai dėmesio skiriama netektį šeimoje patyrusių vaikų vertybių internalizacijos problemoms. Prieinama išvados, jog šiems vaikams yra sunkiau perimti visuomenei priimtinas socialines-dorovines vertybes ir taip yra apsunkinama jų socializacija. Be to, darbe atskleidžiamas netektį šeimoje patyrusių pradinių klasių mokinių socialinis-dorovinis elgesys, kaip jų socializacijos raiškos rodiklis. Diagnostinio tyrimo pagrindu atskleidžiami šių vaikų vertybių internalizacijos, kaip jų socializacijos pagrindo, ypatumai lyties ir patirtos netekties aspektais.*

*Pagrindiniai žodžiai: socializacija, netektis, vertybių internalizacija, socialinis-dorovinis elgesys.*

### Įvadas

Socializacija yra daugiamatis procesas ir kuo sudėtingesnė tampa visuomenė, tuo vaikams sunkiau išmokti adekvačiai socializuotis. A. Juodaitytė (2002), I. Leliūgienė (1997), V. Aramavičiūtė su E. Martišauskiene (2004) ir kiti tyrėjai, kalbėdami apie individo socializaciją, skiria paradigmas, apimančias visuomenės sukauptos patirties perėmimą, socialinio statuso ir socialinių vaidmenų įgijimą, individo sąveiką su socialine aplinka ir adaptaciją joje, visuomenės vertybių pasirinkimą ir internalizaciją bei kt. Visa tai rodo, kad socializacijos procesas yra ne tik daugialypis, bet ir sudėtingas.

Taip pat akivaizdu, kad vertybių internalizacija yra neatsiejama socializacijos dalis. Anot daugelio autorių (Juodaitytė, 2002; Valickas, 1997; Aramavičiūtė, 2002 ir kt.), socialinių-dorovinių vertybių perėmimas yra vaiko socializacijos pagrindas, nes pirmiausia individas siekia susitapatinti su jam artimais žmonėmis ar grupėmis ir perimti jų sukurtas ar praktikuojamas vertybes. Kitaip tariant, vaikas siekia suvokti savąjį Aš per santykius su aplinkiniais bei pačiu savimi ir tuo pačiu internalizuoti tam tikras sociokultūrinės vertybes tos grupės, kuriai jis save priskiria. Tačiau patirta ir išgyvenama netektis šeimoje dažnai apsunkina vertybių perėmimą bei regresine prasme keičia jaunesnio-

jo mokyklinio amžiaus vaikų elgesį ir jų santykius su bendraamžiais (Kairienė 2002; Hilliard 2001; Perry 2001 ir kt.). Tokiems vaikams, anot psichologo A. Juodraičio (2004), dažnai kyla net ir vidinės adaptacijos problemų; jie labiau nei kiti linksta perimti antivertybes ir prisiimti visuomeniškai atgrasius ar net kriminalinius socialinius vaidmenis, dažnai siekia save identifikuoti su įvairiomis subkultūromis, apsunkinančiomis socializacijos procesus.

Pedagogai ir psichologai vertybių internalizaciją suvokia kaip sudėtingą procesą, į kurio struktūrą įeina elgesio ir valios, kognityvūs ir emociniai komponentai. Kiekvienas komponentas žymi vertybių internalizacijos procesą savitu lygmeniu: *kognityvus* – vertybių esmės bei prasmės pažinimą ir pripažinimą; *emocinis* – prasmingo sąlyčio su vertybe išgyvenimą ir *elgesio ir valios* – vertybių siekimą ir praktinį jų įgyvendinimą. Kartu mokslininkai atkreipia dėmesį, kad internalizacija nėra paprastas vertybių perėmimas, bet jų pavertimas vidiniu asmenybės turiniu, o svarbiausia – jos gyvenimo ir veiklos motyvais, t. y. požiūriais, pažiūromis, emocijomis ir jausmais, nuostatomis ir įsitikinimais. Todėl, anot tyrėjų (Bitinas, 1995; Aramavičiūtė, 1999 ir kt.), internalizuota vertybė yra ta, kuri tampa vidine elgesio determinante, arba vidine paskata, vidiniu asmenybės turiniu, motyvuojančiu ir reguliuojančiu jos elgesį ir veiklą. Taigi internalizuotos vertybės užvaldo žmogų, jis šioms vertybėms tarnauja, ir tai labiausiai atsispindi jo elgesiu su aplinkiniais. Todėl akivaizdu, kad esminis vaiko socializacijos rodiklis ir yra jo elgesys.

Vaikystė, kaip teigia šio amžiaus tyrėjai (Thornton, 2001 ir kt.), yra socialinės patirties įgijimo metas, kai išmokstama tam tikro socialiai priimtino elgesio. Tai laikas, kai vyksta tiek fizinė, tiek kognityvi, tiek socialinė raida. Anot C. Thornton (2001), jei norima, kad vaikas būtų emociškai sveikas ir visavertis ateities suaugu-

sysis, kiekvieną momentą būtina išnaudoti kaip pamokantį, ypač jeigu tai būtų artimųjų netektis. Pasak tyrėjų (Андрюенко, 2000 ir kt.), šeimoje patirtos įvairios netektys labai veikia tolesnę vaiko socializaciją. Užsienio ir lietuvių autorių (Perry, 2001; Dovydaitienė, 2001; Hilliard, 2001) tyrimai rodo, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams, patyrusiems artimųjų netektį, sutrinka vertybių perėmimas. Be to, nepilnų šeimų vaikai yra labiau nei kiti linkę į agresyvų ir delinkventinį elgesį.

Vadinasi, netektį šeimose patiriantiems jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams yra sunkiau perimti visuomenei priimtinas socialines-dorovines vertybes ir taip yra apsunkinama jų socializacija. Kita vertus, socializacijos tyrimuose nepakankamai dėmesio skiriama tokių vaikų vertybių internalizacijos problemoms. Tuo tarpu iš Statistikos departamento duomenų (2004) matyti, kad vienokią ar kitokią netektį išgyvenančių vaikų Lietuvoje vis daugėja (2004 m. vien patyrusių tėvų skyrybas vaikų buvo 15 proc. daugiau nei 2001 m.). Todėl atsižvelgę į tai **tyrimo objektu** pasirinkome pradinį klasių mokinių šeimoje patirtas netektis ir jų įtaką socializacijai. **Tyrimo tikslas** – iširti netektį šeimoje patyrusių vaikų vertybių internalizacijos, kaip jų socializacijos pagrindo, ypatumus ir pedagogines jos korekcijos prielaidas.

Tyrimo metu buvo taikyti šie **metodai**: pedagoginės, psichologinės ir filosofinės literatūros pasirinkta tema analizė, leidusi labiau įsigilinti į jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų psichologinius ypatumus, jų amžiuje internalizuotinas socialines-dorovines vertybes; netektį patiriančių vaikų elgesio aprašas pedagogams, padėjęs nustatyti tirtų mokinių socialinių-dorovinių vertybių internalizacijos lygmenį; emocijų išgyvenimų, kaip vertybių internalizacijos lygmens išraiškos, testas mokiniams; statistiniai metodai, taikant SPSS 11.0 statistikos programą (atlikta skirstinių analizė, taiky-

tas  $\chi^2$  ir Spearmano koreliacijos koeficientas, nustatant statistiškai reikšmingus tiriamų požymių skirtumus ir ryšius).

Straipsnio **tiksiai**: 1) atskleisti netektį šeimoje patyrusių pradinių klasių mokinių internalizuotinas socialines-dorovines vertybes; 2) apibūdinti šių vertybių internalizaciją elgesio aspektu ir 3) išryškinti pradinių klasių mokinių elgesio priklausomybę nuo lyties ir šeimoje patirtos netekties.

Taikant šiuos metodus, 2003 m. spalio – 2004 m. vasario mėnesiais, atsitiktinės imties būdu buvo apklausta Šiaulių miesto mokyklų 13 pradinių klasių pedagogų ir 263 jų mokiniai (iš jų 94 mergaitės ir 103 berniukai, patyrę artimųjų netektį šeimoje – tai 72 proc. visų vaikų).

27,4 proc. pradinių klasių mokinių buvo patyrę tėvų nedarbą; 21,4 proc. – patyrė artimųjų (vieno iš tėvų, senelių, brolio ar sesers) mirtį ir panašus kiekis apklaustųjų – 23,2 proc. – tėvų skyrybas. Taigi tik daugiau nei ketvirtadalis (28 proc.) tyrime dalyvavusių vaikų nebuvo patyrę jokios artimųjų netekties.

### **Šeimoje netektį patyrusių vaikų internalizuotinos socialinės-dorovinės vertybės**

Siekiant nustatyti patyrusių netektį vaikų elgesio ypatumus pirmiausia aiškintasi, koks elgesys apskritai būdingiausias tokiems vaikams. Tuo tikslu buvo gilintasi į pedagogų darbus, kuriuose pagrindžiama svarbiausių šių laikų žmogui (ypač vaikui) vertybių reikšmė. Anot G. Merkio (2002), pedagogiškai sėkminga ir visuomeniškai palanki vaikų socializacija labiausiai tikėtina tada, kai ugdytiniai turi galimybę pamatyti ir kritiškai permąstyti visą spektrą visuomenėje dominuojančių vertybių. Vadinasi, akivaizdu, kad tokių vertybių tikrai turėtų būti nemažai. Iš kitų šaltinių (Juodaitytė, 2002; Kučinskienė, Kučinskas, 2002; Valickas,

1997; Bitinas, 1995; Jovaiša, 2003; Aramavičiūtė, 1998, 2004 ir kt.) taip pat išaiškėjo, kad socializacijos pagrindą sudaro vertybių ir normų, nuostatų ir elgesio pavyzdžių, būdingų tai ar kitai visuomenei, socialinei bendrijai ar grupei, perėmimas. Taigi socializacijos eigoje vaikai internalizuoja socialinį pasaulį kaip konkrečiai visuomenei būdingų vertybių, normų ir nuostatų sistemą. Vadinasi, jas atskleidžiant, svarbiausia remtis šių mokslininkų išvadamis apie kai kurių internalizuotinių vertybių sistemas.

Kaip teigia B. Bitinas (1995), dabar ugdant jaunąją kartą labiausiai reikėtų remtis socio-centrinėmis vertybėmis. V. Aramavičiūtė (1998), E. Martišauskienė (2003) nurodo, kad dabarties jaunuoliams ir paaugliams itin svarbios yra dvasinės vertybės (dorovinės, estetinės, religinės, gnostinės). E. Martišauskienė, atlikusi tyrimą su paaugliais, įrodė, kad tokio amžiaus vaikai turėtų pasižymėti dorovinėmis vertybėmis, kurių pagrindą sudaro humanistinės vertybės (jautrumas, orumas, solidarumas, atsakingumas, sąžiningumas, altruizmas). Kita vertus, R. Bakutytė (2001), tirdama II–IV klasių mokinių humaniškumą, įrodė, kad tokio amžiaus vaikams bendraujant su vienmečiais itin svarbus dėmesingumas, užuojauta, pagalba, nuoširdumas, tiesumas, pagarba, pasitikėjimas, atlaidumas, sąžiningumas.

Išskiriant pradinių klasių mokinių, patyrusių netektį šeimoje, internalizuotinas vertybes, buvo atsižvelgta ir į žvalgomojo tyrimo (atlikto 2003 m.) duomenis. Remiantis šio tyrimo duomenimis, išskirti būdingesni netektį patyrusių vaikų vidiniai bruožai: *uždarumas, emocijinis labilumas, agresyvumas, menkas savęs vertinimas, savikontrolės stoka*. Vadinasi, siekiant padėti tokiems vaikams įgyti vidinę pusiausvyrą, būtina skatinti didesnę atvirumą, pasitikėjimą savimi ir kitais, jautrumą, pagarbą, savitvardą, solidarumą. Tuo remiantis buvo suda-

1 lentelė. Pradinių klasių mokinių, išgyvenusių netektį šeimoje, internalizuotinos vertybės

<i>Vertybės</i>	<i>Jų apraiškos</i>	<i>Empiriniai požymiai</i>	<i>Faktorinis svoris</i>
1. Atvirumas	1. Nuoširdumas	1. Dalijasi su kitais (savo žiniomis, daiktais, įspūdžiais, išgyvenimais) 2. Neveidmainiauja (nesideda, neapsimeta geresniu)	<b>0,70</b> 0,56
	2. Tiesumas	1. Nemeluoja (sako tiesą, neapgaulinėja) 2. Prisipažįsta suklydęs (-usi)	<b>0,74</b> <b>0,75</b>
2. Tikėjimas kitais ir savimi	1. Pasitikėjimas savimi	1. Nevengia sunkesnių užduočių 2. Nepasisekus bando dar kartą	0,56 <b>0,72</b>
	2. Pasitikėjimas kitais	1. Pasakoja apie save 2. Klausia kitų nuomonės	<b>0,67</b> <b>0,63</b>
3. Jautrumas	1. Užuojauta	1. Užjaučia kitus (gailisi, paguodžia) 2. Neskriaudžia (silpnesnių, gyvūnelių ir pan.)	0,58 0,54
	2. Dėmesingumas	1. Išklauso kitus žmones 2. Parodo jų nuopelnus (pasakoja apie juos, giria)	<b>0,64</b> 0,44
4. Pagarba	1. Pagarba kitiems	1. Nežemina žmonių (nemenkina minčių, veiksmų ar pastangų) 2. Natūraliai su jais elgiasi (nebūna pasipūtę, nesididžiuoja savo išvaizda)	<b>0,63</b> 0,41
	2. Savigarba	1. Nesigiria savo gebėjimais, grožiu 2. Laikosi duoto žodžio	0,42 0,54
5. Savitvarda	1. Savikontrolė	1. Pradėtą užduotį, atlieka iki galo 2. Nesėkmės atveju nepasiduoda neigiamoms emocijoms (pykčiui, baimei ar liūdesiui) 3. Kontroliuoja savo judesius (nesistumdo ir kt.)	<b>0,62</b> <b>0,60</b> 0,56 0,570
	2. Kantrumas	1. Nesėkmės atveju nedejuoja (nesiskundžia, neieško paguodos) 2. Netrukdo per pamokas (nekalbina, neišdykauja)	<b>0,71</b> <b>0,63</b>
6. Solidarumas	1. Pakantumas	1. Atsižvelgia į kitus (jų norus, interesus) 2. Nekeršija (pamiršta nuoskaudas, neatsilygina piktu)	0,56 <b>0,62</b>
	2. Taikumas	1. Sutaria (su mokytojais, bendraklasiais) 2. Nenaudoja prievartos (jėgos, smurto) bendraujant, sprendžiant konfliktus	<b>0,66</b> <b>0,78</b>
7. Aktyvumas	1. Iniciatyvumas	1. Pats(-i) apsisprendžia, ką veikti 2. Savo noru įsitraukia į veiklą	<b>0,78</b> 0,53
	2. Savarankiškumas	1. Pasiūlo, kaip atlikti veiklą (būdus, formas ir kt.) 2. Baigia darbą savarankiškai	0,41 <b>0,64</b>

rytas netektį patyrusių pradinių klasių mokinių internalizuotinių vertybių sąrašas. Šalia to buvo išskirtos šių vertybių apraiškos ir nustatyti empiriniai jų raiškos požymiai (1 lentelė) ir atlikta jų faktorinė analizė.

Pirminė faktorinė analizė, naudojant pagrindinių komponentų (Principal Component) metodą ir *Varimax* rotaciją su KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) normalizacija (0,94) bei *Bartlett* testu ( $df = 406$ ,  $p < 0,000$ ), parodė, kad dauguma empirinių požymių yra svarbūs. Tai rodo, kad vaikui, patyrusiam netektį šeimoje, ypač svarbūs yra *nuoširdumas* (dalytis su kitais), *tiesumas* (nemeluoti ir pripažinti savo klaidas), *pasitikėjimas savimi* (nepasisekus bandyti dar kartą), *pasitikėjimas kitais* (pasakoti apie save, klausti kitų nuomonės), *dėmesingumas* (išklausti kitus žmones), pagarba kitiems (nežeminti žmonių), *savikontrolė* (baigti pradėtą užduotį iki galo, nesėkmės atveju nepasiduoti neigiamoms emocijoms), *kantrumas* (nedejuoti, netrukdyti per pamokas), *pakantumas* (nekeršyti), *taikumas* (sutarti su kitais, nenaudoti prievartos), *iniciatyvumas* (pačiam apsispręsti, ką veikti) ir *savarankiškumas* (baigti darbą savarankiškai). Visų šių apraiškų empirinių požymių faktoriniai svoriai siekia daugiau nei 0,6, o kai kurie daugiau nei 0,7. Kiek mažiau svarbu skatinti šiuos vaikus neveidmainiauti, užjausti kitus, natūraliai su kitais elgtis, laikytis duoto žodžio, nesigirti, atsižvelgti į kitus, savo noru įsitraukti į veiklą, pasiūlyti tam tikros veiklos atlikimo būdų. Šie empiriniai požymiai turi faktorinį svorį mažesnę nei 0,6 ir net 0,5. Atlikta faktorinė analizė leido tiksliau išskirti tuos vertybių požymius, kurie labiausiai išryškina šių vaikų socialinę-dorovinę elgesį (jie bus toliau straipsnyje aptariami).

## **Pradinių klasių mokinių elgesio priklausomybė nuo šeimoje patirtos netekties**

Pradinių klasių mokinių, patyrusių netektį šeimoje, vertybių internalizacijos ypatumai elgesio su aplinkiniais aspektu išryškėjo mokytajams vertinant jų elgesį. Vertinimo kriterijumi pasirinkome elgesio stabilumą (2 lentelė).

Tyrimo duomenys atskleidė, kad netektį išgyvenusius ir jos nepatyrusių vaikų elgesys labai skiriasi, kadangi visais atvejais buvo pastebėti statistiškai reikšmingi skirtumai ( $\chi^2 =$  nuo 66,11 iki 227,97;  $p < 0,000$ ). Nustatyta, kad netektį išgyvenę vaikai žymiai rečiau nei kiti bendramžiai yra linkę dalytis su kitais, nemeluoti, pripažinti savo klaidas, klausti kitų nuomonės, išklausti kitus žmones, nežeminti jų, pradėtą užduotį atlikti iki galo ir nesėkmės atveju nepasiduoti neigiamoms emocijoms. Vadinasi, šie mokiniai savyje nėra praktiškai pakankamai įkūniję nuoširdumo, tiesumo, pasitikėjimo kitais, dėmesingumo, pagarbos kitiems, savikontrolės ir kantrumo apraiškų. Gauti duomenys sutampa ir su kitų tyrėjų (Goldman, 2000 ir kt.) išvadomis, jog netektį patyrę jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai yra uždaresni, nepasitikintys savo jėgomis, stokoja pagarbos kitiems ir iniciatyvumo. Neretai, kaip priduria L. Goldman (2000), tokie vaikai yra linkę meluoti, pasakodami apie savo išgyvenimus bei savijautą.

O netekties šeimoje nepatyrę pradinių klasių mokiniai kur kas dažniau dalijasi su kitais, nemeluoja, pripažįsta klydę, pasakoja apie save, sutaria su kitais, baigia darbą savarankiškai ir patys apsisprendžia, ką veikti. Tai leidžia manyti, kad nepatyrusiems netekties vaikams yra būdingesnis nuoširdumo, tiesumo, pasitikėjimo kitais, taikumo, savarankiškumo bei iniciatyvumo apraiškos. Tad akivaizdžiai matomas

2 lentelė. Tirtų pradinių klasių mokinių pasiskirstymas pagal elgesio stabilumą (proc.)

<i>Elgesio stabilumas</i> <i>Elgesio požymiai</i>	<i>Patyrusieji netektį šeimoje N = 197</i>			<i>Nepatyrusieji netekties šeimoje N = 66</i>		
	<i>Stabilus</i>	<i>Nelabai stabilus</i>	<i>Nestabilus</i>	<i>Stabilus</i>	<i>Nelabai stabilus</i>	<i>Nestabilus</i>
Dalijasi su kitais	71,0	24,5	4,5	<b>94,0</b>	6,0	–
Nemeluoja	<b>80,3</b>	16,2	3,5	<b>86,3</b>	13,6	–
Pripažįsta suklydęs(-usi)	<b>79,8</b>	17,7	2,5	<b>89,4</b>	10,6	–
Nepasisekus dar kartą bando atlikti užduotį	64,4	32,1	3,5	<b>87,9</b>	12,1	–
Pasakoja apie save	71,0	26,0	3,0	78,8	16,7	4,5
Klausia kitų nuomonės	71,2	25,3	3,5	75,8	19,7	4,5
Išklausau kitus žmones	<b>77,2</b>	20,8	2,0	<b>90,9</b>	9,1	–
Nežemina žmonių	71,1	26,9	2,0	<b>87,9</b>	12,1	–
Pradėtą užduotį atlieka iki galo	64,8	32,7	2,5	<b>84,8</b>	15,1	–
Patyrę nesėkmę nepasiduoda neigiamoms emocijoms	63,4	33,6	3,0	<b>84,8</b>	12,1	3,0
Nesėkmės atveju nedejuoja	66,1	28,4	5,5	74,2	21,2	4,5
Netrukdo per pamokas	70,9	23,1	6,0	<b>84,9</b>	13,6	1,5
Nekeršija	<b>79,3</b>	18,2	2,5	66,7	3,8	1,5
Sutaria	<b>81,1</b>	17,2	1,0	<b>84,9</b>	15,2	–
Nenaudoja prievartos	<b>78,3</b>	19,2	2,5	77,3	21,2	1,5
Pats(-i) apsisprendžia, ką veikti	71,0	27,0	2,0	<b>92,4</b>	7,6	–
Baigia darbą savarankiškai	59,8	30,6	9,6	72,7	25,8	1,5

atotrūkis tarp netektį patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų elgesio. Tai rodo, kad patiriama netektis šeimoje apsunkina socialinių-dorovinių vertybių internalizavimą jaunesniame mokykliniame amžiuje, kartu šio amžiaus vaikų socializaciją.

### **Netektį patyrusių mokinių elgesio priklausomybė nuo lyties**

Vakarų šalyse atlikti tyrimai rodo, kad berniukų ir mergaičių reakcijos į patirtą šeimoje netektį skiriasi (Dyregov, 1991 ir kt.). Tai grindžiama biologiniais mergaičių ir berniukų

3 lentelė. Tirtų netekčių patyrusių mergaičių pasiskirstymas pagal elgesio stabilumą (proc.)

<i>Elgesio stabilumas</i>	<i>Netekčių šeimoje patyrusios mergaitės N = 94</i>			<i>Netekties šeimoje nepatyrusios mergaitės N = 19</i>		
	<i>Stabilus</i>	<i>Nelabai stabilus</i>	<i>Nestabilus</i>	<i>Stabilus</i>	<i>Nelabai stabilus</i>	<i>Nestabilus</i>
<i>Dalijasi su kitais</i>	91,6	7,4	1,0	84,2	15,8	–
<i>Nemeluoja</i>	82,9	16,1	1,0	73,7	26,3	–
<i>Pripažįsta suklydusi</i>	82,9	9,5	7,4	78,9	21,1	–
<i>Nepasisekus dar kartą bando atlikti užduotį</i>	68,0	29,9	2,1	79,0	21,1	–
<i>Pasakoja apie save</i>	75,9	15,9	7,6	68,4	21,1	10,5
<i>Klausia kitų nuomonės</i>	72,3	20,2	7,5	63,1	26,3	10,5
<i>Išklauso kitus žmones</i>	79,7	20,3	–	84,2	15,8	–
<i>Nežemina žmonių</i>	67,9	31,1	1,0	68,5	31,6	–
<i>Pradėtą užduotį atlieka iki galo</i>	74,4	18,0	7,6	73,7	26,3	–
<i>Patyrusi nesėkmę nepasiduoda neigiamoms emocijoms</i>	70,1	22,3	7,6	78,9	21,1	–
<i>Nesėkmės atveju nedėjuoja</i>	65,8	24,4	9,8	57,9	36,8	5,3
<i>Netrukdo per pamokas</i>	78,6	19,3	2,1	73,7	21,1	5,3
<i>Nekeršija</i>	77,6	14,8	7,6	52,7	42,1	5,3
<i>Sutaria</i>	85,0	15,0	–	68,4	31,6	–
<i>Nenaudoja prievartos</i>	78,6	13,8	7,6	57,9	36,8	5,3
<i>Pati apsisprendžia, ką veikti</i>	85,0	15,0	–	89,5	10,5	–
<i>Baigia darbą savarankiškai</i>	65,9	21,2	12,9	73,7	21,1	5,3

skirtumais, kurie lemia jų skirtingas reakcijas į patirtą netekčių bei elgesio pasikeitimus, pvz., berniukai yra labiau linkę nerimauti dėl galimo išsiskyrimo, yra judresni nei mergaitės (Biddulph, 1997; Golden ir Miller, 1998, Staudacher, 1991). D. McKissock (1998) priduria, kad mergaitės, kitaip nei berniukai, netekčių iš-

gyvena kiek lengviau, kadangi savo jausmais jos išreiškia rūpestį kitais ir gailėstį, yra atviresnės ir dažniau negu berniukai išsako tai, ką jaučia.

Todėl šiuo tyrimu buvo mėginta nustatyti netekčių šeimoje patyrusių mokinių elgesio priklausomybę nuo lyties (3 lentelė).

Duomenų analizė parodė, kad yra tam tikrų elgesio skirtumų tarp netektį šeimoje patyrusių ir jos nepatyrusių pradinių klasių *mergaičių*. Šie skirtumai labiausiai išryškėjo tokiuose elgesio požymiuose, kaip dalijimasis su kitais, melo vengimas, bandymas dar kartą atlikti užduotį, pasakojimas apie save, nekeršijimas bei sutarimas su kitais. Šiais atvejais buvo nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai ( $\chi^2 =$  nuo 19,88 iki 33,24, kai  $p < 0,005$  iki 0,04).

Akivaizdu, kad netektį patyrusios *mergaitės* kur kas rečiau nei jų vienmetės dalijasi su kitais, nemeluoja, pripažįsta suklydusios, pasakoja apie save ir nežemina žmonių. Vadinaisi, joms yra mažiau būdingas nuosirdumas, pasitikėjimas savimi, dėmesingumas ir iniciatyvumas. Tačiau jos šiek tiek dažniau už kitas savo bendraamžes nemeluoja, pripažįsta suklydusios, pasakoja apie save, nekeršija, sutaria su kitais ir nenaudoja prievartos. Todėl teigtina, kad tarp tokių *mergaičių* esama daugiau internalizavusių atvirumo, tikėjimo kitais bei solidarumo vertybes. Taigi patirta šeimoje ne-

tektis kartais turi neigiamą poveikį šių *mergaičių* socialinių-dorovinių vertybių internalizacijai. Kitais elgesio atvejais statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta: netektį patyrusios *mergaitės* ypatingai neišsiskiria iš savo vienmečių pagarba kitiems (kitų nežeminimu), savi-kontrolė (užduoties atlikimu iki galo, nepasidavimu neigiamoms emocijoms), kantrumu (nedejavimu, netrukdytu dirbti kitiems per pamokas), savarankiškumu (savarankišku darbo atlikimu) ir iniciatyvumu (apsisprendimu, ką veikti). Vadinaisi, tiek netektį šeimoje patyrusios, tiek jos nepatyrusios *mergaitės*, mažai skiriasi vienos nuo kitų pagal savigarbos, pagarbos ir aktyvumo vertybių įkūnijimą praktiniais veiksmais.

Kalbant tiek apie patyrusių, tiek ir netekties nepatyrusių *berniukų* socialinį-dorovinį elgesį, reikėtų pasakyti, kad netektį šeimoje patyrusių *berniukų* elgesys su aplinkiniais daugiau skiriasi nei netekties nepatyrusių bendraamžių. Susumavus labai stabilų ir stabilų elgesio kriterijus, buvo gauti tokie rezultatai (4 lentelė).

4 lentelė. Tirtų netektį patyrusių *berniukų* pasiskirstymas pagal elgesio stabilumą (proc.)

Elgesio stabilumas / Elgesio požymiai	Netektį šeimoje patyrę <i>berniukai</i> N = 103			Netekties šeimoje nepatyrę <i>berniukai</i> N = 47		
	Stabilus	Nelabai stabilus	Nestabilus	Stabilus	Nelabai stabilus	Nestabilus
Dalijasi su kitais	59,1	33,2	7,7	<b>97,9</b>	2,1	–
Nemeluoja	<b>70,9</b>	23,3	5,8	<b>91,5</b>	8,5	–
Pripažįsta suklydę	<b>70,0</b>	25,2	4,8	<b>93,6</b>	6,4	–
Nepasisėkus dar kartą bando atlikti užduotį	65,2	30,0	4,8	<b>91,5</b>	8,5	–
Pasakoja apie save	<b>70,0</b>	24,2	5,8	83,0	14,9	2,1
Klausia kitų nuomonės	63,3	30,0	6,7	80,9	17,0	2,1
Išklauso kitus žmones	<b>69,0</b>	28,1	2,9	<b>93,6</b>	6,4	–
Nežemina žmonių	67,1	30,0	2,9	<b>81,1</b>	14,9	–
Pradėta užduotį atlieka iki galo	61,3	33,9	4,8	<b>93,7</b>	6,4	–



Patyręs nesėkmę nepasiduoda neigiamoms emocijoms	<b>68,0</b>	29,1	2,9	<b>87,3</b>	8,5	4,3
Nesėkmės atveju nedejuoja	59,3	32,0	8,7	80,9	14,9	4,3
Netrukdo per pamokas	<b>68,0</b>	22,3	9,7	<b>89,3</b>	10,6	–
Nekeršija	<b>73,9</b>	21,3	4,8	<b>72,3</b>	27,7	–
Sutaria	<b>71,9</b>	26,2	1,9	<b>91,5</b>	8,5	–
Nenaudoja prievartos	<b>71,0</b>	24,2	4,8	<b>85,1</b>	14,9	–
Pats apsisprendžia, ką veikti	<b>72,0</b>	24,2	3,8	<b>93,7</b>	6,4	–
Baigia darbą savarankiškai	58,4	28,1	13,5	72,4	27,7	–

Gauti statistiškai reikšmingi skirtumai įtikina, kad tarp netektį šeimoje patyrusių ir jos nepatyrusių pradinių klasių berniukų yra tam tikrų ryškesnių elgesio skirtumų ( $\chi^2 =$  nuo 37,36 iki 54,17, kai  $p <$  nuo 0,04 iki 0,000). Aki-vaizdu, kad netektį patyrę berniukai mažiau nei jų vienmečiai dalijasi su kitais, pripažįsta suklydę, nepasisekus bando dar kartą atlikti užduotį, išklauso kitus žmones, pradėtą užduotį atlieka iki galo, nesėkmės atveju nedejuoja ir patys apsisprendžia, ką veikti. Todėl teigtina, kad šie berniukai mažiau nei netekties nepatyrę bendraklasiai yra internalizavę atvirumo, tikėjimo kitais ir savimi, jautrumo, savitvardos ir aktyvumo vertybes. Visais šiais atvejais ne labai stabilus socialinis-dorovinis elgesys būdingesnis netektį šeimoje patyrusiems berniukams. Vadinasi, galima teigti, kad patirta šeimoje netektis apsunkina kai kurių socialinių-dorovinių vertybių internalizaciją, o tai tiesiogiai rodo šių berniukų elgesys. Kita vertus, netektį šeimoje patyrę berniukai ypač neišsiskiria iš savo bendraamžių pakantumu (nekeršijimu). Taigi tiek netektį patyrę, tiek jos nepatyrę berniukai, mažai skiriasi nuo kitų pagal solidarumo vertybės praktinį įkūnijimą.

Palyginus netektį patyrusių berniukų ir mergaičių elgesį, galima konstatuoti, kad patirta netektis berniukų elgesį neigiamai veikia labiau nei to amžiaus mergaičių, nes ženklėsnis mergaičių elgesio skirtumai nustatyti tik kai kuriais aspektais. Pridurtina, kad gauti duomenys sutampa su kitų tyrėjų (Golden ir Miller, 1998, Staudacher, 1991 ir kt.) išvadomis, kad patirta netektis labiau neigiamai veikia berniukų elgesį nei mergaičių.

## Išvados

- Siekiant padėti netektį šeimoje patyrusiems pradinėms klasių mokiniams socializuotis, internalizuotinos šios socialinės-dorovinės vertybės: *atvirumas, tikėjimas kitais ir savimi, jautrumas, pagalba, savitvarda ir aktyvumas*.
- Nustatyta, kad netektį šeimoje patyrę mokiniai mažiau nei jų vienmečiai yra internalizavę atvirumo, tikėjimo kitais ir savimi, jautrumo, savitvardos, solidarumo ir aktyvumo vertybių. Tuo tarpu jų bendraamžiai, nepatyrę netekties, yra atviresni, labiau tikintys kitais ir savimi, solidaresni ir aktyvesni.

- Netektį patyrusioms mergaitėms būdingas mažesnis nuoširdumas, pasitikėjimas savimi, dėmesingumas ir iniciatyvumas. Tačiau tarp tokių mergaičių esama daugiau internalizavusių atvirumo, tikėjimo kitais bei solidarumo vertybes. Kita vertus, tiek netektį šeimoje patyrusios, tiek jos ir nepatyrusios mergaitės mažiau skiriasi vienos nuo kitų pagal savitvardos, pagarbos ir aktyvumo vertybių įkūnijimą praktiniais veiksmais,

kadangi šiais elgesio atvejais nebuvo gauti statistiškai reikšmingi skirtumai.

- Nustatyta, kad patirta netektis berniukų elgesį neigiamai veikia labiau nei to paties amžiaus mergaičių, nes ženklesni mergaičių elgesio skirtumai nustatyti tik kai kuriais atvejais. Netektį patyrę berniukai mažiau nei jų bendraklasiai yra internalizavę atvirumo, tikėjimo kitais ir savimi, jautrumo, savitvardos ir aktyvumo vertybes.

## LITERATŪRA

1. Aramavičiūtė V. Vertybių internalizacijos pokyčiai vyresniame mokykliniame amžiuje // *Acta Pedagogica Vilnensia*. 2000, t. 9.
2. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. Ryškesni paauglių ir jaunuolių socializacijos ypatumai // *Pedagogika*, 2004, Nr. 70.
3. Aramavičiūtė V. Ugdymo samprata. Vilnius, 1998.
4. Aramavičiūtė V. Vertybių internalizacija – svarbiausias klasės auklėtojo rūpestis // *Klasės auklėtojas ugdymo procese* / Sud. E. Martišauskienė. Vilnius, 1999.
5. Bakutytė R. Pradinių klasių mokinių humaniško ugdymas. Monografija. Šiauliai, 2001.
6. Biddulph S. Raising boys. Sydney. Australia: Finch, 1997.
7. Bitinas B. Auklėjimo procesas. Šiauliai, 1995.
8. Dyregov A. Grief in children: A handbook for adults. London: Jessica Kingsley, 1991.
9. Dovydaitienė M. Tėvų skyrybas patyrusių vaikų pažeidžiamumas ir jo įveika. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, psichologija (06S). Vilnius, 2001.
10. Golden T. R., Miller J. E. When a man faces grief. Fort Wayne. Indiana: Willowgreen, 1998.
11. Goldman L. Helping the Grieving Child in School. Phi Delta Kappa Fastbacks. 2000. No 460, p. 7–40.
12. Hilliard R. E. The Effects of Music Therapy-Based Bereavement Groups on Mood and Behaviour of Grieving Children. A Pilot Study // *The Journal of Music Therapy*. 2001, 38, No. 4, p. 291–306.
13. Jovaiša L. Hodegetika. Vilnius, 2003.
14. Juodaitytė A. Socializacija ir ugdymas vaikystėje. Vilnius, 2002.
15. Juodraitis A. Asmenybės adaptacija: kintamųjų sąveika. Šiauliai, 2004.
16. Kairienė B. Jaunuolių, patyrusių tėvų agresiją, psichosocialinė raida ir pedagoginės korekcijos galimybės. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, edukologija (07S). Kaunas, 2002.
17. Kučinskienė R., Kučinskas V. Jaunimo socialinės integracijos optimizavimas // *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2002, t. 9.
18. Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. Kaunas: Technologija, 1997.
19. Lietuvos statistikos departamento duomenys. (2004). [žiūrėta 2004 12 13]. Prieiga per internetą: <http://www.takas.lt/svietimas>, arba: [www.std.lt](http://www.std.lt)
20. Martišauskienė E. Paauglių dorovinių vertinimų formavimas. Vilnius, 1997.
21. Martišauskienė E. Vyresniųjų paauglių moralinių vertybių internalizacija įvairaus profilio mokyklose // *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2002, t. 9.
22. McKissock D. The grief of our children. Sydney: ABC Books, 1998.
23. Merkys G. Šiuolaikinė socializacijos ir resocializacijos samprata bei nusižengusių nepilnamečių ugdymas // *Nepilnamečių resocializacija*. Projekto aprašymas. Šiauliai, 2002.
24. Perry B. D. Children & Loss // *Instructor*. 2000. No. 6.

25. Staudacher C. Men and grief. Oakland, CA: New Harbinger, 1991.

26. Thornton C. M. (2001). Using Children's Literature to Help the Grieving Child. [žiūrėta 2004 06 07]. Prieiga per internetą: <http://kahuna.merri-mack.edu/cthorton/htm>

27. Žukauskienė R. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų agresyvaus elgesio ypatumai. Daktaro disertacija. Vilnius, 1991.

28. Андриенко Е. В. Социальная психология. Москва: ACADEMIA. 2000.

## **THE EXPRESSION OF VALUE INTERNALIZATION AMONG THE GRIEVING PRIMARY SCHOOL CHILDREN**

**Tomas Butvilas**

### **Summary**

Within this article we emphasize children's social-moral behavior as the basis of their socialization expression. The diagnostic research has shown some behavioral peculiarities on the level of internalized values of those primary school children, who have experienced the loss in the family. At the most of the times the identification processes for the grieving children are laden, and they are often linked to internalize those values that are not acceptable or preferable to the society they are living in. Also we have identified that most of the socialization researches do not pay much of attention to the grieving children's situation. Thus we tried to reveal some behavioral peculiarities of the grieving primary school children towards their gender and experienced loss.

The data of the research has shown that girls, who have experienced loss in the family, could be characterized as less respectful to others, peaceful, sensible, and self-controlled than other girls or boys of the same age. Besides among the boys, who have faced the loss of a loving one, such the internalized values as sharing with others, initiation, and self-sufficiency are non-predominant. It was stated that grieving children's social-moral behavior according to some internalized values are less stable than those, who did not experience the loss. As the matter of fact, the research data has shown that the loss experience in the family affects children's social-moral behavior and their further relations with others (the meaningful statistic disparities were set as well).

*Įteikta 2004 10 09*

*Priimta 2004 12 20*